

Александар Р. Милетић, *Стамбени накао: Систем контролисане станарине у Југоисточној и Источној Средњој Европи, 1914–1930.*

Београд: Институт за новију историју Србије, 2024, 317.

Др Александар Милетић, научни сарадник у Институту за новију историју Србије, већ дуги низ година бави се историјом стамбене политике у 20. веку, о чему сведоче и бројни научни радови објављени у домаћим и страним часописима и зборницима. Монографија *Стамбени накао: Систем контролисане станарине у Југоисточној и Источној Средњој Европи, 1914–1930.* представља круну ових истраживања, у којој је изложен преглед развоја стамбене политике у међуратној Европи. Компаративна анализа случајева Југославије, Чехословачке, Бугарске и Пољске омогућила је аутору да, користећи лексиметријску методу, донесе значајне закључке на ову тему.

Монографија је настала из поглавља ауторове докторске дисертације одбрањене на Европском универзитетском институту у Фиренци 2012. године, која се бавила широким спектром поремећаја који су погодили тржишне економије Југоисточне и Источне Централне Европе након Првог светског рата („The Retreat from a Market Economy in East-Central and Southeast Europe, 1918–1928, Comparative Perspectives on Czechoslovakia, Poland, Bulgaria and Yugoslavia“). Једно од круцијалних друштвених питања – становање, подвргнуто је анализи уз помоћ обимне литературе и изворне грађе коју чине статистичке публикације, збирке закона и периодика из поменуте четири земље којима књига посвећује највећу пажњу.

Дешавања у свету претходних година (која донекле наликују исто-

ријским токовима од пре једног века, односно управо периоду којим се ова књига бави) све више заостравају стамбено питање и актуелизују питање вођења стамбене политике. Економски трендови од рецесије 2008. године, ратна жаришта на Блиском истоку и у Украјини, као и миграциони токови у Европи, довели су до поновног оживљавања идеја система контролисане станарине (СКС), који је главни фокус ове монографије. Управо због тога, ова студија, као сведочанство о претходном европском искуству у вођењу стамбене политике, веома је значајна, како за научнике који се баве друштвеним питањима, тако и за све актере заинтересоване за развој друштва – политичаре и доносиоце одлука.

Чини се да је аутор препознао могућу ширину значаја своје књиге, па је њена структура постављена тако да буде максимално разумљива, чак и ономе ко се није бавио стамбеном политиком. Књига је подељена на девет поглавља, уз увод и закључак.

У првом поглављу, Милетић обрађује сâм појам система контролисане станарине са теоријског аспекта, притом износећи различита виђења, од марксистичких и неомарксистичких схватања, преко социјалдемократских модела (скандинавски, немачки ордо-либерални), све до неолибералних и либертаријанских погледа које нуде Фридрих Хајек, Милтон Фридман и Валтер Блок. Сваки од ових концепата аутор подвргава критичној анализи, не оклевајући да укаже на проблеме у

преовлађујућим теоријама и понуди алтернативне аргументе.

Друго поглавље, насловљено „Кратка историја система контролисане станарине”, такође има уводни карактер. У њему је описан развој система контролисане станарине у три етапе – након Првог светског рата, затим по завршетку Другог светског рата, и током тзв. „друге генерације СКС”, односно, у периоду након седамдесетих година, обележеном другачијим, мање инвазивним мерама државне интервенције. Уз консултовање великог броја различитих гледишта, аутор закључује да је у стручној економској литератури „прва генерација СКС”, коју одликују мере замрзавања цена станарина, забрана иселјавања станара и реквизиција вишка стамбеног простора, а која је примењивана од краја Првог светског рата, па све до почетка седамдесетих у неким земљама, одбачена као пример лоше државне интервенције у привреди. Насупрот томе, друга генерација СКС, која подразумева регулацију цена станарине, и данас се примењује у Шведској. Ипак, уз неколико изузетака, систем контролисане станарине, потпуно је нестао из Европе и Северне Америке након експанзије неолибералне економске мисли крајем осамдесетих година 20. века.

У трећем поглављу, аутор укратко објашњава метод лексиметријске анализе који је употребио у обради ове теме. Милетић је развој законодавства о СКС поделио на шест узастопних развојних нивоа: 1) слободно тржиште, односно, *laissez-faire* режим, 2) ратни мораторијум (РМ), 3) РМ са елементима СКС-а, 4) СКС, 5) СКС и мере реквизиције и 6) експропријација стамбених ресурса без накнаде. Поглавље садржи графички преглед развоја за-

конодавства европских земаља након Првог светског рата, из кога се види да је већина земаља пратила узлазни пут од другог до петог степена, уз изузетак Совјетског Савеза који је једини достигао шест степен, односно мере експропријације и национализације станова. Ова методологија показале се врло корисном приликом компарације развоја СКС-а у Југославији, Бугарској, Чехословачкој и Пољској са развојем у осталим европским земљама.

Четврто поглавље („Развој СКС-а у Југоисточној и Источној Средњој Европи”) представља централни истраживачки део монографије у коме је анализиран друштвени и економски развој Југославије, Бугарске, Чехословачке и Пољске с циљем бољег разумевања контекста увођења мера СКС-а. Приказ институционалног развоја система заштите станара посредством извора из законодавства показао је да су Југославија и Бугарска биле прве европске земље, након скандинавских, које су укинуле мере СКС и вратиле се на режим слободног тржишта (Бугарска 1926, а Југославија 1930. године). Аутор ово објашњава чињеницом да је у обе земље већину становништва чинило аграрно становништво, што је значило да је друштвени притисак за одржавањем система заштите станара био неупоредиво мањи. Насупрот томе, у Чехословачкој и Пољској, у којима је постојао већи постотак градског становништва у статусу подстанара, ове мере су остале на снази све до почетка Другог светског рата.

Пето и шесто поглавље књиге баве се интересним и политичким организовањем станара и станодаваца и њиховом политичком и друштвеном борбом за привилегије у четири посматране државе. Аутор уз помоћ штам-

пе реконструише рађање организација станодаваца и станара, при чему закључује како су организације станодаваца у свакој земљи биле боље организоване, што је евидентно из обухвата потенцијалних чланова удружења. Разлог за бољу организацију станодаваца Милетић види у већој мотивацији ове интересне групе, као и у немогућности да пронађу политичку партију која би заступала њихове интересе. Насупрот томе, станари су због своје бројности имали подршку готово свих политичких партија у све четири земље. Иако су станарски покрети кренули у политичку борбу блиско сарађујући са партијама левице, они су средином двадесетих година покушали да се дистанцирају од појединачних партија и представе као „неполитички покрети”, како би добили што ширу подршку за своје деловање. Ипак, снага ових самосталних станарских покрета била је незнатна без подршке политичких партија. Управо због тога, СКС је прво укинут у аграрним земљама са јаким земљорадничким партијама, слабом левицом (и у Југославији и Бугарској комунистичка партија је била забрањена), и угашеним парламентарним политичким животом.

У седмом и осмом поглављу, аутор се бави случајевима злоупотребе статуса заштићеног станара и примерима корупције приликом спровођења закона у пракси. Као најчешће злоупотребе истичу се продаја станарског права и пракса узимања подстанара од стране заштићених станара. Како је цена станарине била замрзнута мером СКС, а издавање већ издатих станова новим подстанарима није било контролисано законом, већ се обављало нелегално по тржишним ценама, долазило је и до случајева када је заштићени

станар од подстанарске ренте зарађивао више него сâм власник стана. Ово поглавље такође покрива и случајеве корупције државних службеника, који су за мито били спремни да доделе или укину статус заштићеног станара. Аутор посебно истиче да је статус заштићеног станара постао врло вредан ресурс којим се трговало, а о чему сведоче историјски извори. Још један од закључака ових поглавља је да је корупција приликом посредовања у станарским питањима била присутнија у Бугарској и Југославији него у Чехословачкој, услед мањих плата државних функционера у две балканске земље и њиховим нижим положајем у чиновничкој хијерархији, што их је чинило склонијим „малој корупцији”. Поглавље обилује и појединачним примерима злоупотребе станарског права од стране заштићених станара. Ипак, с обзиром да је готово сав материјал заснован на писању врло пристрасних часописа удружења станодаваца (у Југославији је то био *Дом*), јасно је да, без додатних извора, није могуће доносити објективне закључке о веродостојности прича о којима су писала ова гласила.

Аутор адресира ово питање у последњем, деветом поглављу („Микроисторија система контролисане станарине”) у коме се бави статистичким подацима из четири земље, како би проверио веродостојност жалби станодаваца изнетих у претходном поглављу. Обрада ових података омогућила је аутору да закључи како је након Првог светског рата релативна куповна вредност ренте коју су убирали станодавци знатно опала у све четири земље као последица инфлације. Куповна моћ станарине опала је у односу на предратну вредност скоро пет пута у Југославији, шест пута у Бугарској и

Пољској и нешто мање у Чехословачкој. Ови статистички подаци дају потпору тврдњи да је у појединим случајевима станодавац био сиромашнији од заштићеног станара, упркос недостатку детаљних података о материјалном положају обе интересне групе, што може бити могући предмет неког будућег истраживања.

Монографија др Александра Милетића *Стамбени накао: Систем контролисане станарине у Југоисточној и Источној Средњој Европи, 1914–1930*. доноси неколико важних закључака за домаћу, европску и светску историографију, али и за сродне друштвене науке и дисциплине. Чехословачка, Пољска, Југославија и Бугарска имале су искуство са системом контролисане станарине које се, уз важне особености, умногоме уклапао у светске токове након Првог светског рата. Све четири земље довеле су СКС до готово највишег, „петог“ степена државне интервенције који је подразумевао реквизицију стамбеног простора. Као претежно аграрне земље, Југославија и Бугарска су биле међу првим европским држава-

ма које су укинуле СКС и вратиле се на систем слободног тржишта, одмах након скандинавских земаља (које су избегле највећа ратна разарања). За разлику од њих, у Чехословачкој и Пољској, систем је спровођен дуже и ефикасније, уз већу политичку подршку странака у парламенту. Спровођење система контролисане станарине у све четири земље ипак није протекло онако како су законодавци замислили, услед бројних злоупотреба од стране заштићених станара. Упркос томе што је знатно олакшао стамбено питање великом броју становника након Првог светског рата и, самим тим, имао велики утицај на смањење друштвених тензија, СКС је произвео бројне противречности и непланиране последице, што је био један од разлога његовог напуштања. Пракса спровођења СКС-а у четири посматране земље навела је аутора на закључак да је критика првобитног („прве генерације“) СКС-а, која постоји у модерној економској литератури, у највећој мери била оправдана.

Огњен ТОМИЋ

Живко Аврамовски, *Југославија – Италија 1918–1941*.
Зборник радова, приредио Душан Бојковић.
Београд: Архив Југославије, 2024, 244.

Др Живко Аврамовски (1926–2020) је читав свој истраживачки век посветио проучавању историје балканских земаља и њиховом положају у међународним односима у првој половини 20. века, а посебно политици великих сила (Велике Британије, Немачке и Италије) према Балкану. Богата библиографија др Живка Аврамовског, утемељена на богатој и разноврсној грађи похрањеној у британским, бу-

гарским, немачким, руским, чешким, словачким и румунским архивима, доприноси разумевању политичке и дипломатске историје, као и комплексних односа на наведеном простору.

Почетком 2024. године у издању Архива Југославије је изашла публикација др Живка Аврамовског *Југославија – Италија 1918–1941*. Зборник радова. Књига се састоји од уводне речи, предговора и шест радова објављених у ју-